

su sultanlığın geçerli olmadığını, bunun Osmanlı Devleti'nin hükümlerine aykırı bulunduğunu belirtti. Bu görüşün halk üzerindeki tesirini göz önüne alan Hüseyin Kâmil 21 Aralık'ta kadılığı ilga etti. Bunun ardından İstanbul'dan daha şiddetli tepkiler geldi. Bâbîâlî bir fetva çıkartarak "hidiv-i kâzib" diye vasıflandırdığı Hüseyin Kâmil'i hain ilân etti ve müslümanların ona karşı gelmesinin gerektiğini bildirdi. Bu fetva Mısır'da pek etkili olmadı. Zira bütün güç ve iktidar İngilizler'in elindeydi, muhalefet edenler şiddetle cezalandırılıyordu.

Hüseyin Kâmil, kral ilân edildikten sonra ülkeyi dolaşarak halk ile bütünleşmeye çalışmasına rağmen kabul görmedi ve hatta öldürülmek istendi. Aynı zamanda kendisini kral ilân eden İngilizler'le de tam bir uyum içinde olmadı. Bu şartlar altında sağlığı bozulan Hüseyin Kâmil 1916'da hastalandı ve 9 Ekim 1917'de öldü. Yerine kardeşi Ahmed Fuad geçti.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Dahiliye -Kalem-i Mahsûs, nr. 35/55; BA, Dahiliye -Şifre, nr. 48/133, 48/178, 48/202; *Mısır Meselesi* (nşr. Bab-ı Âlî Hâriciye Nezâreti), İstanbul 1334, s. 166; S. A. Moseley, *With Kitchener in Cairo*, London 1917, s. 82; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III, 406-409; *Evrâku Muhammed Ferid* (nşr. Merkezü'l-vesâik ve târihi Mısır'l-muâsır), Kahire 1978, I, 194, 197, 199, 208, 210, 215, 217-218, 241, 243-244; P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922*, London 1980, s. 229-230; P. Mansfield, *The Arabe*, London 1980, s. 188, 233; Latife M. Sâlim, *Mısır fi'l-harbi'l-âlemiyyeti'l-ülâ*, Kahire 1984, s. 35-49; M. Ali Alûbe, *Zikriyyân icimâ'iyye ve siyâsiyye*, Kahire 1988, s. 69-70; "Hüseyin Kâmil", *TA*, XXI, 179; P. J. Vatikotis, "Husayn Kâmil", *EP* (İng.), III, 624-625.

ZEKERİYYA KURŞUN

HÜSEYİN KÂZIM KADRI (1870-1934)

Türk fikir adamı,
Türk Lugatı adlı eseriyle
tanınan müellif.

İstanbul Beylerbeyi'nde doğdu. Babası Trabzon valilerinden Kadri Bey'dir. İlk öğrenimine Beylerbeyi Sıbyan Mektebi'nde başladı. Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi'ni bitirdi. Mülkiye Mektebi'nin idâdî kısmına kaydolmasına rağmen babasının Aydın vilâyeti defterdarlığına tayin edilmesi üzerine İstanbul'dan ayrılarak ailesiyle İzmir'e gitti. Burada İngiliz Ticaret Mektebi'nden mezun oldu. Özel hocalardan Arapça ve Farsça dersleri aldı; fen bilimleri tahsil etti. *Türk Lugatı*'nı yazmaya karar verdikten sonra Yunanca ve Latin-

ce öğrendi. Merak duyduğu ziraatçılık konusundaki bilgilerini geliştirmek için bir ara Almanya'ya gitti.

Hüseyin Kâzım ilk resmî görevine Aydın Vilâyeti Muhasebe Kalem-i'nde başladı (1887). Burada bir yıl kadar çalıştıktan sonra istifa etti. Ailesi İstanbul'a dönünce Maliye Nezâreti Mektûbî Kalem-i'ne girdi (1890). Bir müddet sonra Hariciye Nezâreti Umûr-ı Şehbenderî Kalem-i'ne geçti (1895); bir süre Dârüşşafaka'da astronomi hocalığı yaptı. Ardından Tiflis şehbenderliğine tayin edildiyse de annesi rızâ göstermeyince daha önce çalıştığı maliyedeki görevine döndü. 1902'de bu görevinden de ayrılarak II. Meşrutiyet'in ilânına kadar resmî görev almadı. Mücadeleci bir mizaca sahip oluşu sık sık görev değiştirmesine sebep oldu. Bir ara Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit'le Yeni Zelanda'ya giderek bir köy kurup orada yaşamak teşebbüsünde bulundu; fakat hükümetin durumdan haberdar olması yüzünden bu düşünce gerçekleşmedi. II. Meşrutiyet'ten sonra yine Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit'le *Tanin* gazetesini çıkardı. Meşrutiyet'in ilânından önce girdiği İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin iktidara gelmesiyle kendisine birçok görev teklif edildi. Canik (Samsun) mutasarrıflığı ve Beyrut defterdarlığına tayin teklifini kabul etmedi. Ardından Siroz (Serez / Selânik) mutasarrıflığı (1909), Halep valiliği (1910), İstanbul şehreminliği (1911) ve İstanbul vali vekilliği gibi görevlere getirildi. 1912'de Selânik valisi oldu. Aynı yılın nisan ayında yapılan seçimlerde Saruhan (Manisa) sancağı mebusu seçildi. Kısa bir süre sonra tekrar Selânik valiliğine tayin edildiyse de 1912 yılının Ağustosunda bu görevden ayrıldı.

I. Dünya Savaşı başlarında ailesiyle beraber Beyrut'a giden Hüseyin Kâzım buradaki kütüphanelerden ve Arap âlimleriyle hristiyan din adamlarından da faydalanarak *Türk Lugatı* ile ilgili çalışma-

larını yoğunlaştırdı. Mütarekenin ardından Suriye Osmanlı Devleti'nin elinden çıkınca yerli halk tarafından kendisine teklif edilen Beyrut valiliğini kabul etmeyip İstanbul'a döndü. Aydın mebusu olarak Meclis-i Meb'ûsan'a girdi ve meclisin birinci reis vekilliğine seçildi. Mîsâk-ı Milli'nin belirlenmesi için meclise ilk teklifi verdi. İstanbul'un işgali üzerine meclis feshedilince bir süre açıkta kaldı. Tevfik Paşa kabinesinde Ticaret ve Ziraat nâzırlığı ile Adliye nâzir vekilliği görevlerinde bulundu (1920). Bu sırada Ankara hükümeti ve Mustafa Kemal'le görüşmek için Müşir Ahmed İzzet Paşa başkanlığındaki heyetle Bilecik'e, oradan da Ankara'ya gitti. İstanbul'a dönüşünde Evkaf nâzırlığı ve Maliye nâzir vekilliği yaptı. Ağustos 1921'den sonra hiçbir resmî görev kabul etmedi; bazı özel banka ve şirket idare meclisi üyeliklerinde bulundu. Son yıllarını Beylerbeyi'ndeki yalısında çalışarak geçirdi. Dinlenmek üzere gittiği Tarsus'ta 17 Ocak 1934'te vefat etti. Naaşı İstanbul'a getirilerek Beylerbeyi Küplüce Mezarlığı'na defnedildi. Kitaplarını ölümünden iki yıl önce Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne vakfetmişti. Neşredemediği kitap, makale, tercüme ve hâtıraları ise kızı Rikkat Kunt tarafından Türkpetrol Vakfı'na verildi.

Hüseyin Kâzım'ı yakından tanıyanlar onun âdil olmayan idarecilere karşı cesur ve cüretli bir mücadeleci, gerektiğinde mensubu bulunduğu fırka ve grupları bile en ağır şekilde tenkit etmekten çekinmeyen, idareciliğinde otoriter bir şahsiyet olduğunu söylerler. Bazı görevlerinden maaş almayacak kadar menfaat ve hırs-tan uzak, fedakâr bir insan olarak bilinen Hüseyin Kâzım Arapça ve Farsça'dan başka Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Yunanca ve Latince'ye de vâkıftı.

Eserlerinde genellikle Şeyh Muhsin-i Fânî müstear adını kullanan Hüseyin Kâzım Kadri'nin en belirgin özelliği ilmî ve fikrî yönünün kuvvetli olmasıdır. *Trabzon Vilâyet Gazetesi*, *Resimli Kitap*, *Saadet*, *Tan*, *Yeni Asır*, *Tasvîr-i Efkâr*, *Vakit*, *Ma'lûmat*, *Tanin*, *İkdam*, *İctihad*, *Servet-i Fünûn*, *Sebilürreşâd* gibi gazete ve dergilerde dil, din, felsefe, iktisat, ziraat ve siyasetle ilgili birçok makale yazdı, kitap yayımladı. Kültür konularında muhafazakâr bir anlayışa sahip olmasına karşılık dinî konularda modernist anlayışı savundu. İslâm'ı doğru anlamak ve müslümanları gerilikten kurtarmak için Kur'an'ın ruhuna yönelmeye önem verdi.

Hüseyin Kâzım'ın Asr-ı saâdet ve Hulefâ-yi Râşidîn devri dışındaki İslâm ve Os-

Hüseyin
Kâzım Kadri

manlı tarihine bakışı olumlu değildir. Dinî muhtevalı matbu kitaplarıyla dinî makalelerinde ve "insanlığa Müslümanlığı, müslümanlara da insanlığı öğretmek için" hazırladığını belirttiği basılmamış ilmi-halinde bu tarihî süreç içinde İslâmî ilkelere uzaklaşıldığını, yozlaşmanın, taklit ve hurafelerin yaygınlaştığını ileri sürer. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Sa'dî-i Şîrâzî'ye büyük hayranlığı olmakla beraber tasavvufu ve tarikatları bozulmayı hazırlayan ve süratlendiren âmiller olarak görür.

II. Meşrutiyet idaresi, İttihat ve Terakî ile islahat hareketlerine dair yazdıkları, özellikle *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, *On Temmuz İnkılâbı ve Netâici*, *Ziya Gökalp'in Tenkidi* adlı eserleri, Tanzimat sonrası Osmanlı modernleşmesi ve bunun toplum hayatına yansımaları hakkında oldukça önemli tesbit ve yorumlar ihtiva eder.

Eserleri. 1. *Hak ve Hakikat* (İstanbul 1288 hş.). Yazarın, hem müslüman aydın-lara hem de halka kendi fikirleri doğrultusunda İslâm dinini ve Kur'an'ı tanıtmak, istibdadı kötölemek amacıyla kaleme aldığı bir eserdir. 2. *Felâha Doğru, İslâmiyet'in Avrupa'ya Son Sözü* (İstanbul 1331). İki bölümden oluşan eserin "İslâm'ın Avrupa'ya Son Sözü" başlıklı birinci bölümü Şeyh Abdülhak el-Bağdâdî'den tercümedir. Yazarın kendi telifi olan ikinci bölümün ise ayrı bir başlığı yoktur. Bu bölüm *Kabahat Müslümanlıkta Değil Müslümanlardadır* adıyla müstakil olarak da yayımlanmıştır (İstanbul 1952). 3. *İstikbâle Doğru* (İstanbul 1331). Eserde, başta Kur'an'ın tefsir ve tercümesi olmak üzere Müslümanlık'la ilgili çeşitli konular üzerinde durulmuştur. 4. *On Temmuz İnkılâbı ve Netâici* (İstanbul 1336). II. Meşrutiyet döneminin siyasi ve kültürel yönden kısmî bir tenkidi mahiyetinde Şeyh Muhsin-i Fânî takma adıyla yazılan bu eserde müellifin bizzat şahit olduğu Makedonya, Arnavutluk, Ermenistan ve Suriye meseleleri ele alınmış, "Lâhika" başlığını taşıyan bölümde ise eserin yazımının bitirildiği 1330 (1912) yılından basıldığı 1336 (1918) yılına kadar meydana gelen olaylar değerlendirilmiştir. Eser sadeleştirilerek *Balkanlar'dan Hicaz'a İmparatorluğun Tasfiyesi* (haz. Kudret Büyükoçkun, İstanbul 1992) ve *Türkiye'nin Çöküşü* (haz. Yılmaz Daşcıoğlu, İstanbul 1992) adlarıyla da yayımlanmıştır. 5. *Yir-*

minci Asırda İslâmiyet (İstanbul 1339). Şeyh Muhsin-i Fânî ez-Zâhiri adıyla yayımlanan eserde birçok İslâmî konu üzerinde durularak bunlara açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Eser Ertuğrul Özalp tarafından sadeleştirilerek aynı adla neşredilmiştir (İstanbul 1992). 6. *Nûr'ul-beyân-Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi* (I, İstanbul 1340; II, *Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercümesi* adıyla, İstanbul 1341). Adliye nâzırlarından Antepli Mustafa Efendi ile Hüseyin Kâzım'ın da yer aldığı bir heyet tarafından hazırlanan iki büyük ciltlik eserde âyetlerin Arapça aslından sonra kısa anlamları verilmeye çalışılmıştır. Bazı âyetler için "izah" başlığı altında çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Kelime ve terimlerin izahları dipnotlarla belirtilmiş, özellikle ilk fasiküllerde konuyla ilgili diğer âyetlere de işaret edilmiştir. Eserin sonuna bir de sözlük konulmuştur. *Nûr'ul-beyân* alelacele hazırlanıp yayımlan-dığından fâhiş hataları sebebiyle hem Diyanet İşleri Reisliği hem de *Sebilürreşâd* mecmuası tarafından tenkit edilmiş ve güvenilir olmadığı belirtilmiştir. 7. *Mahdumkulu Divanı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzume* (İstanbul 1340). Türkmen şairi Mahdumkulu'nun bir kısım manzumeleriyle Ali adlı Türk şairinin yazdığı *Kıssa-i Yûsuf*'un bir bölümünden oluşmaktadır. 8. *Türk Lugatı** (I-II, İstanbul 1927-1928; III-IV, 1943-1945). Müellifin en hacimli ve üzerinde en çok çalıştığı eseridir. Uzun "Dibâce"sinde Türk lehçelerinin gramer özellikleri hakkında bilgi veren yazar, bu sözlükte Türkiye Türkçesi'nde ve diğer Türk lehçelerinde bulunan kelimeleri zengin örneklerle ele almıştır. Eser, bilhassa Doğu Türkçesi'yle ilgili birçok eksik ve yanlışlıklarına rağmen lehçelerin mukayesesi alanında ilk önemli çalışmadır. 9. *İnsan Hakları Beyannamesi'nin İslâm Hukukuna Göre İzahı*. Asıl adı *Teşrî-i İnsânî ve İslâmî* olan eser Osman Nuri Ergin tarafından bu adla yayımlanmıştır (İstanbul 1949). Eserde, İnsan Hakları Beyannamesi'nde yer alan ilkelerin esasen İslâm'da var olduğu konusunda yer verilmiştir. Ergin, eserin sonuna Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan yeni İnsan Hakları Beyannamesi'ni de koymuştur. 10. *Ziya Gökalp'in Tenkidi*. 1933 yılında kaleme alınan ve asıl adı *Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Esasları* olan eser İsmail Kara tarafından bu adla yayımlanmıştır (İstanbul 1989). Hüseyin Kâzım Kadri'nin Türkp petrol Vak-

fı'ndaki terekesinde bulunan eserde Ziya Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabı çerçevesinde Türk milliyetçiliğinin meseleleri tartışılmıştır. Yazarın hâtıraları da *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım* adıyla İsmail Kara tarafından neşredilmiştir (İstanbul 1991).

Hüseyin Kâzım'ın bunlardan başka *Rum Patriğine Açık Mektup* (İstanbul 1330), *Arnavutlar Ne Yaptılar?* (İstanbul 1330), *Çar Nikola'ya Açık Mektup* (İstanbul 1331), *Diyanet İşleri Riyâsetinin 'Beyân-ı Hakikat' Unvanlı Makalesine Cevap* (Muhsin-i Fânî takma adıyla, İstanbul, ts.) adlı küçük risâleleri vardır. İstanbul'da basılan ziraatla ilgili matbu kitapları da *Bağlar Arasında* (1316), *İlm-i Zirâat* (1327), *Çiftlik Nasihatleri* (1328), *Ziraat Dersleri* (1328), *Bağcılık* (1328), *Ziraat Albümü* (1329), *Çiftçi Çocuğu* (1331), *Anadolu Köylüsüne Çiftçi Öğütü* (1331), altı kitaptan oluşan *Amelî ve Tatbikî Ziraat Dersleri* (1335), *İlm-i İktisâd-ı Zirâî* (1339) adlarını taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hüseyin Kâzım Kadri, *İnsan Hakları Beyannamesi'nin İslâm Hukukuna Göre İzahı* (haz. Osman Ergin), İstanbul 1949, hazırlayanın önsözü, s. 1-42; a.mlf., *Ziya Gökalp'in Tenkidi* (haz. İsmail Kara), İstanbul 1989, hazırlayanın girişi, s. 13-31; a.mlf., *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım* (haz. İsmail Kara), İstanbul 1991, hazırlayanın önsözü, s. 7-30; Osman Nuri [Ergin], *İstanbul Şehrinin*, İstanbul 1927, s. 276-307; Şevki, *Hüseyin Kâzım Bey*, İstanbul 1935; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 211; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara 1972, s. 292, 340-342, 447; Ali Ekrem Bolayır'ın *Hatıraları* (haz. M. Kaya-han Özgül), Ankara 1991, bk. İndeks; "Kur'an-ı Kerim Tercümesi", *SR*, XXIII/597 (s. 386-389; "Kur'an-ı Kerim Tercümesi Hakkında", a.e., XXIV/599 (1342), s. 8-11; Aksekili Ahmed Hamdi, "Cevap mı, İtiraf mı? - Şeyh Muhsin-i Fânî Hazretleri'ne", a.e., XXIV/600 (1342), s. 23-26; "Hatada İsrar-Ma'nâ-yı Kur'an'ı Tahrif ile Efkar-ı İslâmiyyeyi Teşviş", a.e., XXIV/600 (1342), s. 26-27; "Kur'an Tercümesindeki Hatalar", a.e., XXIV/601 (1342), s. 35-37; M. Şakir Ülkütaşır, "Hüseyin Kâzım Kadri (1870-1934)", *TDİ*, I/5 (1952), s. 24-26; İsmail Kara, "Bir Eski Zaman Efendisi: Hüseyin Kâzım Kadri", *TT*, sy. 49 (1988), s. 9-14; "Hüseyin Kâzım Kadri", *TA*, XIX, 420-421; Rekin Ertem, "Hüseyin Kâzım Kadri", *TDEA*, IV, 300-302.

NURETTİN ALBAYRAK

HÜSEYİN LÂMEKÂNÎ

(bk. LÂMEKÂNÎ HÜSEYİN EFENDİ).